

УДК 314.7:364.48

Павло Швець

Pavlo Shvets

ІНФРАСТРУКТУРНІ ЧИННИКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

INFRASTRUCTURAL FACTORS OF MIGRATORY PROCESSES IN UKRAINE

У статті визначено роль та значення розвитку соціальної інфраструктури у перебігу міграційних процесів країни, виявлено інфраструктурні фактори міграційних процесів. Обґрунтовано напрями розвитку інфраструктури країни та поліпшення ситуації в сфері міграції робочої сили.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, соціальна інфраструктура, інфраструктурне забезпечення, інфраструктурні чинники.

В статье определены роль и значение развития социальной инфраструктуры в ходе миграционных процессов в стране, выявлены инфраструктурные факторы миграционных процессов. Обоснованы направления развития инфраструктуры страны и улучшения ситуации в сфере миграции рабочей силы.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, социальная инфраструктура, инфраструктурное обеспечение, инфраструктурные факторы.

In the article the role and significance of social infrastructure development in the course of migratory processes of the country are determined, infrastructural factors of migratory processes are identified. The directions of infrastructural development of the country and improving of the situation in the sphere of labour migration are grounded.

Keywords: migration, migratory processes, social infrastructure, infrastructural support, infrastructural factors.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть міграційні процеси набули рис глобальної проблеми сучасності, що тісно пов'язані з питаннями внутрішньої та зовнішньої безпеки держав. Інфраструктура як сукупність матеріально-речових елементів, що створюють і забезпечують умови для просторової та часової організації життєдіяльності населення у контексті його потреб, ціннісних орієнтацій, соціальних, демографічних та інших особливостей, по своїй суті, виступає тим чинником, який впливає на рівень задоволення якістю життя мешканців країни, формуючи їх схильність до міграції.

Одним із ключових параметрів трансформаційних перетворень, що характеризують якість у пост-радянських країнах, є рівень розвитку їх інфраструктурного забезпечення, яке являє собою визначальний елемент формування стійких умов розвитку всіх без винятку економічних процесів у державі.

Загальноновизнаним є факт, що багато країн і регіонів світу досягли стійкого економічного зростання завдяки прискореному розвитку об'єктів інфраструктури. Сучасне інфраструктурне забезпечення розвинених країн виступає важливою підсистемою ринкової економіки за масштабами, обсягами та характером залучених ресурсів, а також за рівнем впливу на динаміку і структуру внутрішнього національного продукту. В зв'язку з цим надзвичайно актуальним є теоретичне системне усвідомлення самих понять «інфраструктура» й «міграція населення» та чинників інфраструктурного розвитку, що впливають на динаміку й причини міграційних процесів у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі проблеми функціонування та розвитку соціальної інфраструктури та її державної підтримки знайшли відображення у роботах М. Алімова, Ю. Бажала, В. Гейця, А. Гриценко, В. Новікова. Окремі аспекти в проблематиці міграції населення досліджено у працях таких вчених, як: О. Гребельник, В. Будкін, А. Гальчинський, А. Кредісов, Ю. Пахомов, А. Поручник, А. Румянцев та інші. Незважаючи на значний досвід наукових досліджень, економісти досі не дійшли спільного висновку щодо вибору інструментів механізму державної підтримки об'єктів соціальної інфраструктури та поліпшення ситуації в сфері міграції населення країни.

Метою дослідження є визначення ролі та значення інфраструктурних чинників міграційних процесів України, розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення функціонування соціальної інфраструктури та поліпшення ситуації в сфері міграційних процесів країни.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на значний інтерес науковців, що прикутий до міграційної проблематики протягом останніх десятиліть, ряд базових понять, що використовуються у

дослідженнях з цього питання, і дотепер залишаються дискусійними. Зокрема, і досі немає одностайності у трактуваннях поняття «міграція». Існує дуже багато поглядів на сутність цього явища, що знайшло відображення у розмаїтті визначень цього феномена. Дослідники розрізняють міграцію у широкому та вузькому розумінні.

У вузькому розумінні поняття міграції ототожнюється з поняттям переселення. В літературі можна зустріти такі визначення цієї категорії: «Міграції – це сукупність таких переміщень людей, які нерозривно пов'язані зі зміною місця проживання» [5, с. 9]; «Під міграцією населення розуміють зміну постійного місця проживання, викликану комплексом факторів або якоюсь однією головною причиною» [3, с. 12]; «У вузькому розумінні поняття міграції являє собою вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання» [4, с. 231]. В усіх цих визначеннях спільним є те, що необхідну умову міграції населення вони вбачають у зміні місця проживання.

Стосовно ж категорії «інфраструктура», то на сьогоднішній день спостерігається зміна концептуально-теоретичного підходу до цього визначення. Значна частина зарубіжних і вітчизняних дослідників, конкретизуючи природу інфраструктури, доходять думки, що найбільш істотною ознакою зазначеної категорії за сучасних умов стає її роль у створенні загальних передумов відтворювального процесу та зростанні обсягів суспільного виробництва. Інфраструктуру, таким чином, можна визначити як економічну категорію, що являє собою систему функціональних елементів і відносин для забезпечення реалізації індивідуальних та колективних інтересів різних груп економічних суб'єктів і створює загальні передумови для ефективного функціонування та розвитку суспільного виробництва. Під соціальною інфраструктурою розуміється економічна категорія, що включає в себе сукупність об'єктів, які опосередковано впливають на ефективність виробництва, залежно від типу ролі, яку вони відіграють у задоволенні потреб населення.

Науковці, які працюють у межах різних концепцій і теоретичних підходів, базують свої дослідження на вивченні різних чинників. При вивченні інфраструктурних чинників міграцій населення найбільшим евристичним потенціалом володіє інституційна теорія міграцій, яка пояснює перебіг міграційних процесів, зокрема міжнародних, використовуючи фактори макрорівня.

Оскільки одним із головних завдань соціальної сфери є задоволення потреб людини, яка проживає на певній території, серед основних принципів її вивчення виділяють принцип територіальності, що проявляється у нерозривному зв'язку між розміщенням об'єктів соціальної інфраструктури та власне населенням, внаслідок чого система розселення обумовлює територіальну організацію соціальної сфери загалом [6, с. 57]. Соціальна інфраструктура як комплекс закладів і підприємств, що обумовлюють загальні умови життєдіяльності населення і функціонування суспільного виробництва, виступає матеріальною основою функціонування соціальної сфери. У таких умовах вивчення інфраструктурних чинників міграційних процесів набуває важливого значення, оскільки вони великою мірою визначають структуру, в межах якої формується схильність населення до зміни місця проживання або перебування та здійснюються міграційні переміщення.

З проголошенням незалежності України процеси трудової міграції українців істотно активізувались. Особливої актуальності набуває відсутність достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регіональних особливостей міграції українців за кордон та кількісних потоків міграційного капіталу, розміри яких становлять вагомую частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни.

Станом на 1 січня 2012 року чисельність населення України становила 45 млн. 634 тис. мешканців. Міграційний приріст за 2011 рік становив 17,1 тис. осіб, що на 1 тис. більше, ніж у 2010 р. За даними ООН, Україна займає четверте місце у світі за кількістю мігрантів після США, Німеччини і Росії. Водночас, оцінки робочої групи показують, що загальна кількість мігрантів в Україні, з урахуванням тих, що іммігрували за роки незалежності, становить на сьогодні 5-7 млн осіб, що істотно різниться з офіційними даними.

За даними експертів, основний імміграційний потік в Україну традиційно йде з Російської Федерації (30-35 % загального трафіку іммігрантів в Україну), друге місце займає Молдова (19-21 %), третє – Білорусь (14-15 %).

Розвиток міграцій в Україні зумовлений багатьма причинами, зокрема: економічними, релігійними, національними, екологічними та політичними. Міграційні процеси залежно від цих причин нерівномірно розподілені за регіонами України. Усі регіони України можна об'єднати у сім географічно цілісних міграційних районів: Кримський, Південно-Східний, Середньоукраїнський, Галицько-Буковинський, Закарпатський, Північно-Західний та Столичний.

Крім того, не стикуються між собою відомчі статистичні дані про мігрантів, що є в системі МВС, Мінпраці, Пенсійного фонду, ДПСУ. Це говорить про те, що Україні необхідно розробити дієву систему обліку мігрантів.

Внаслідок того, що в Україні перебувають мігранти з різним статусом, державний бюджет щорічно недоотримує близько 2 млрд. доларів від неврахованої праці мігрантів, у той час як вони щорічно пересилають або вивозять за кордон 35-45 млрд. грн.

За різними оцінками, нині за кордоном працюють від 2 до 6 млн. наших співвітчизників. При цьому в Україні спостерігається деяке економічне зростання, яке, за оптимістичними прогнозами економістів, може продовжитися ще 5-10 років, що спровокує збільшення потреб у трудових ресурсах. Водночас, за оцінками робочої групи, Україна навряд чи зможе упровадити ефективні інструменти реінтеграції «заробітчан» і повернення їх на український ринок праці. У результаті, всі ці чинники сприятимуть зростанню міграції, перш за все нелегальної, з країн СНД і Азії. Тому без радикального вдосконалення нормативно-правової і технічної бази обліку мігрантів Україна неминуче зіткнеться з низкою економічних і соціальних проблем.

Нещодавно, досліджуючи можливі масштаби потоків міграційного капіталу в Україну, експерти дійшли висновку, що реально 4,93 млн. наших заробітчан можуть щорічно переказувати 31,3 млрд. доларів США. Незважаючи на мізерні позитивні моменти трудової міграції, все-таки це є значні втрати великої кількості висококваліфікованої робочої сили, чисельні втрати працездатного населення, а звідси й нестача працівників на робочі місця підприємств нашої країни.

Виходячи з викладеного, можна сказати, що Україна, в першу чергу, повинна задуматися не над тим, як боротися з мігрантами, а над тим, як ефективно управляти міграційними процесами з користю для економіки держави і навчитися отримувати вигоду із загальносвітових міграційних процесів. Для цього необхідно упровадити сучасні системи ідентифікації мігрантів, зокрема з використанням біометричних технологій, які в Україні існують, і удосконалити законодавчу базу.

Соціальна інфраструктура має також чітко виражений територіальний характер, оскільки пов'язана з обслуговуванням людей, які проживають у поселеннях міського та сільського типу і мають бути забезпечені сприятливими умовами життєдіяльності. Вона активно впливає на відтворення робочої сили, темпи розвитку та ефективність суспільного виробництва. З регіональних позицій розвиток галузей соціальної інфраструктури створює передумови для запобігання необґрунтованій між-регіональній міграції населення, розширення сфери праці.

На сьогодні близько 70 % об'єктів соціальної інфраструктури передано на баланси міських, сільських та селищних рад. Проте у результаті застосування чинної схеми міжбюджетних трансфертів складається ситуація, коли органи місцевого самоврядування не мають стимулів для ефективного розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів.

На думку представників американської наукової школи [8], особливості соціальної інфраструктури справляють прямий та опосередкований вплив на міграції, який відчувається у довго- та короткотривалій перспективах. У довготривалій перспективі розвиток економічних та соціальних послуг підвищує рівень освіти та покращує здоров'я населення, створюючи людський капітал, який може бути використаний більш ефективно в іншому населеному пункті, що призводить до еміграції. У найближчій перспективі покращення інфраструктури приводить до розширення місцевих можливостей для працевлаштування і споживання, що обумовлює закріплення населення у місцях поточного проживання і уповільнює міграцію. Однак дослідники зауважують, що загальний ефект від розвитку соціальної інфраструктури у різних соціально-економічних системах слід аналізувати окремо, базуючись на емпіричних дослідженнях у конкретних країнах (регіонах).

Короткостроковий ефект від розвитку соціальної інфраструктури є обернено пропорційним: чим розвиненішою є місцева інфраструктура, до якої особа має доступ у період дорослого життя, тим меншою є ймовірність, що вона шукатиме можливості залишити свій населений пункт. Рівень розвитку інфраструктури у населеному пункті, до якої мають доступ дорослі мешканці, також справляє на міграції прямий та непрямий вплив. Чим краще розвинутою є інфраструктура країни, регіону чи населеного пункту, тим меншим буде бажання населення виїхати звідти, оскільки місцева інфраструктура пропонуватиме ширший набір можливостей і ресурсів для особи – більше робочих місць, вищу заробітну плату, кращі можливості для споживання. Доступність послуг також впливає на міграційні наміри непрямим чином, змінюючи поточні особистісні обставини, зокрема підвищується ймовірність працевлаштування на місцевому ринку праці, що приводить до зменшення масштабів трудової міграції за кордон або в інший населений пункт усередині країни.

Зазначимо, що склад видів діяльності, які формують соціальну інфраструктуру, та стан її розвитку визначальною мірою обумовлюються як пріоритетами, що складаються в суспільстві на певному етапі розвитку, так і фінансуванням і, насамперед, державними інвестиціями, розміри яких визначають темпи зростання продуктивності праці та обсяги суспільного виробництва.

Дослідження авторитетних міжнародних організацій також вказують на наявність позитивного впливу розвитку соціальної інфраструктури на економічне зростання, а отже, опосередковано й на міграційні процеси. Так, Світовий банк при аналізі політики в галузі інфраструктури виявив певну кореляцію між інфраструктурним забезпеченням та рівнем доходів у державі. Аналіз макроекономічних показників ряду країн засвідчив існування залежності між темпами приросту інфраструктури та величиною збільшення ВВП: зростання вартості основних засобів інфраструктури на 1 % супроводжувалось підвищенням його обсягу на 1 % в усіх досліджуваних країнах [7, с. 253].

Україна відноситься до держав з недостатнім рівнем розвитку інфраструктурного забезпечення. Сучасний рівень забезпечення країни та її регіонів об'єктами інфраструктури значно відстає від вимог часу і становить 40-52 % від нормативного, територіальна структура його неоднорідна і надто диференційована від центру до периферії, і все це, у підсумку, не дозволяє повною мірою реалізувати потенціал економічного зростання. На даний час в Україні має місце цілий ряд негативних чинників, які стримують розвиток інфраструктурного забезпечення національної економіки. Серед них: недосконалість нормативно-правової бази та методичного забезпечення, протиріччя та суперечності між різними рівнями управління, незадовільний стан багатьох об'єктів інфраструктури, асинхронність функціонування об'єктів соціальної інфраструктури, не повною мірою сформовані конкурентні відносини у сфері виробництва і послуг та ін. Проте одним із найбільш вагомих чинників, що стримують розвиток інфраструктури в сучасних умовах, слід вважати недостатній рівень фінансового забезпечення, який обумовлює вкрай нерівномірний та дискретний розвиток її складових.

Недостатній рівень розвитку інфраструктури в Україні, фактичне нехтування значенням механізмів регулювання в управлінні трансформаційними економічними процесами є основними причинами недостатньої ефективності впровадження реформ у державі. Тим часом саме інфраструктура та її інститути виступають провідниками і глибинною субстанцією ринкових відносин перехідної економіки.

Склад видів діяльності, що формують інфраструктуру, визначається пріоритетами, що складаються в суспільстві на певному етапі розвитку. Зміст інфраструктури визначається внутрішньою економічною єдністю галузей, які її формують, та видів діяльності. Оскільки удосконалення інфраструктури позитивно впливає на економіку, можна стверджувати, що вплив на процеси економічного розвитку, зокрема застосування конкретного інструментарію державного регулювання розвитку, буде успішним лише за умови його відповідності рівню розвиненості економічної інфраструктури, її запитам і можливостям.

Для України в цілому та її регіонів зокрема характерним є те, що в останні роки держава основну частину бюджетних коштів спрямовує як інвестиції у соціальну інфраструктуру. За рахунок бюджетних коштів фінансуються ті елементи інфраструктури, які є надзвичайно капіталомісткими, забезпечують окупність протягом тривалого часу, в зв'язку з чим для приватного капіталу є непривабливими. Ця ситуація формує нестачу коштів для інших складових інфраструктури і це зумовлює необхідність у регулюванні державою інвестиційних потоків до основних системоутворюючих ланок інфраструктури – виробничої та ринкової.

З огляду на зазначене, в умовах сучасних динамічних змін економічних умов господарювання важливим завданням держави щодо подальшого розвитку соціальної інфраструктури має стати пошук нових фінансових джерел для активізації інвестування та одночасне створення привабливих умов для активізації інвестицій в інфраструктуру. Створення привабливих умов для інвестування в інфраструктуру має відбуватися за рахунок застосування як адміністративних, так і економічних методів. До адміністративних методів стимулювання інвестицій можна віднести: встановлення державних норм та стандартів інвестування інфраструктури; забезпечення захисту інвестицій; визначення умов користування надрами, землею, водою та іншими природними ресурсами. До економічних методів, спрямованих на створення привабливих умов інвестування, слід віднести: надання фінансової допомоги у вигляді субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток інфраструктури; пільгове кредитування з бюджету пріоритетних проектів розвитку інфраструктури; кредитування комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами інфраструктурних проектів; зниження податкового тиску на інвесторів, які вкладають кошти в інфраструктуру.

Перспективним напрямом розвитку інфраструктури є й такий, як участь держави у фінансуванні капітальних видатків спільно з приватним сектором, що підтверджується досвідом розвинених країн, де в найважливіших сферах суспільної діяльності значно поширене поєднання державного і приватного фінансування. Переваги цього способу є очевидними, разом з тим, необхідними умовами для успішної реалізації державно-приватних партнерств, як зазначається у дослідженнях МВФ, є: розвинута нормативно-правова база, що регламентує діяльність державно-приватних партнерств;

досконалий порядок відбору і реалізації державно-приватних партнерств; збалансовані договірні зобов'язання між державою і приватними партнерами. Умови сучасного економічного розвитку України вимагають також проведення активної політики щодо залучення прямих іноземних інвестицій.

З метою підвищення рівня розвиненості соціальної інфраструктури та поліпшення ситуації в сфері міграції населення країни варто звернутися і до досвіду розвинених країн, які здійснюють активну підтримку комплексного розвитку об'єктів інфраструктури. Зокрема, у США та Німеччині розробляються комплексні плани розвитку інфраструктури терміном на 10-20 років, що дає можливість безперервного вдосконалення системи обслуговування національного господарства, а також перспективного планування фінансових коштів на такі цілі. Підтверджується зарубіжним досвідом і доцільність збереження державної власності на основні об'єкти інфраструктури, що дає змогу здійснювати контроль за їх діяльністю та станом.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна констатувати, що в умовах сучасних динамічних змін макроекономічних умов господарювання інфраструктура стає важливою частиною процесу суспільного відтворення. Для України необхідність і потреба в подальшому розвитку інфраструктурного забезпечення зумовлюється такими факторами: формуванням ринкової моделі економіки; зростанням ролі всіх видів власності; посиленням навантаження на галузі економіки, що обслуговують суспільне виробництво, створюють умови для нормальної життєдіяльності населення, функціонування суспільних і міждержавних відносин. Враховуючи зазначені проблеми та їхню природу, можна стверджувати, що становлення сучасної інфраструктури, яка відповідає вимогам ринку, є необхідною умовою забезпечення економічного зростання України та підвищення умов життя населення.

Список використаної літератури

1. Зовнішні трудові міграції населення України / [за ред. Е. М. Лібанової, О. П. Позняка]. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – С. 153–154.
2. Концепція демографічного розвитку України на 2005 – 2015 рр. Проект. – К., 2004. – С. 7–15.
3. Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. А. Малиновська ; Київ. ун-т права НАН України, Центр політол., гуманіт. та прикл. дослідж. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.
4. Населення України. Трудова еміграція в Україні / [відп. ред. Е. М. Лібанова]. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
5. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения / В. И. Переведенцев. – М. : Наука, 1975. – 230 с.
6. Третяк В. Вплив соціальної сфери на внутрішньорегіональну міграцію (на прикладі Харківського регіону) // Україна в Європейській та Євразійській міграційних системах : регіональні аспекти : зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 23 берез. 2009 р., м. Харків / [за заг. ред. О. С. Власюка]. – К. : ВД «Стилос», 2009. – С. 56–62.
7. Development and the next generation (2007) [World development report]. – Washington DC: World Bank, 317 p.
8. Massey, D., Williams, N., William, G. and Axinn, B. Community services and out-migration. Internet. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146299>.

References

1. External labor migration in Ukraine (2002). Libanova, E. M. and Pozniak, O. P. (Eds). Kyiv: RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, pp. 153–154.
2. The concept of demographic development of Ukraine in 2005 – 2015. Project (2004). Kyiv, pp. 7–15.
3. Malinowska, O. A. (2010) Migration and migratory policy. Kyiv: Tsentri uchbovoyi literatury, 304 p.
4. The population of Ukraine. Labour migration in Ukraine (2010). Libanova, E. M. (Ed). Kyiv: Institute of Demography and Social Research named by M. V. Ptucha of NAS of Ukraine, 233 p.
5. Perevedentsev, V. I. (1975) Methods of population migration study. Moscow: Nauka, 230 p.
6. Tretyak, V. (2009) The influence of social services on intra-migration (by the example of Kharkiv region). *Ukraina v Evropejskiy ta Evrasijkiy migratsijnykh systemah: regional'ny aspekti*: Zb. materialiv mizhnar. nauk. konf., March 23, 2009, Kharkiv. Kyiv: VD «Stylos», pp. 56–62.
7. Development and the next generation (2007) [World development report]. Washington DC: World Bank, 317 p.
8. Massey, D., Williams, N., William, G. and Axinn, B. Community services and out-migration. Internet. Available from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146299>.

Відомості про автора

П. А. Швець, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, м. Київ.